

УДК 374.7(4)

© Боярська-Хоменко А.В., 2018 р.

<http://orcid.org/0000-0002-1818-3074>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1410184>

А. В. Боярська-Хоменко

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДОРΟΣЛІСТЬ» У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті здійснено аналіз поняття «дорослість», висвітлено теоретичні основи та підходи до визначення дефініцій «доросла людина» та «дорослий учень» у педагогічній теорії й нормативно-правових документах країн Центральної та Східної Європи (Австрія, Болгарія, Німеччина, Польща, Румунія, Чехія, Україна). Відображено різні підходи до розуміння зазначених понять, зокрема соціальний, економічний, юридичний, біологічний, психологічний. Представлено дискусійні аспекти у розумінні поняття дорослості в психолого-педагогічній літературі різних країн. Розглянуто підходи до розуміння та можливості ототожнення понять «дорослість» і «зрілість» на прикладі європейських країн.

Ключові слова: дорослість, доросла людина, дорослий учень, освіта дорослих, країни Центральної та Східної Європи.

Боярская-Хоменко А. В. Определение понятия «взрослость» в странах Центральной и Восточной Европы. В статье проведен анализ понятия «взрослость», освещены теоретические основы и подходы к определению дефиниций «взрослый» и «взрослый ученик» в педагогической теории и нормативно-правовых документах стран Центральной и Восточной Европы (Австрия, Болгария, Германия, Польша, Румыния, Чехия, Украина). Отображены различные подходы к пониманию указанных понятий, в частности социальный, экономический, юридический, биологический, психологический. Представлены дискуссионные аспекты в понимании понятия взрослости в психолого-педагогической литературе разных стран. Рассмотрены подходы к пониманию и возможности отождествления понятий «взрослость» и «зрелость» на примере европейских стран.

Ключевые слова: взрослость, взрослый человек, взрослый ученик, образование взрослых, страны Центральной и Восточной Европы

Boiarska-Khomenko A.V. Definition of concept «adulthood» in the countries of Central and Eastern Europe. The educational system of Ukraine is at the stage of active reformation and entry into a single world educational space. The regulation of the legislative framework, the development of pedagogical theory and practice, the active use of valuable pedagogical experience of the leading

countries of the world promotes the integration of Ukraine into a single educational space. In recent years, adult education is gaining in popularity in Ukraine. Adult population of the Ukrainian state is convinced that education acquired in youth, whether higher or technical, today does not satisfy their needs. In the article, the scientific and pedagogical justification of the concept «adulthood» has been analyzed, the theoretical foundations and approaches to the definitions of the concept «adult learner» in the pedagogical theory and regulatory documentation of the countries of Central and Eastern Europe (Austria, Bulgaria, Germany, Poland, Romania, the Czech Republic, Ukraine) have been disclosed. Different approaches to understanding of the above mentioned concept have been represented. They are social, economical, legal, biological, psychological. The three stages adulthood (young adult, middle aged and senior) have been generalized. We have compared the age when people can be officially recognized adults with a real period of their mental, physical and social maturity. The indicators of being an adult are: biological age; mental, physical and social maturity; civil capacity which is recognized by the state and society; involvement in working activity. Debating points in understanding the concept «adulthood» in psychological and pedagogical literature of different countries have been represented. The approaches to understanding and possibilities to identify the concepts «adulthood» and «maturity» on the example of the European countries. Adult person is a person who has reached the physiological, psychological and social maturity, has a certain life experience, is aware of the self and his identity, participates in such spheres of life as work, family life, social activity.

Keywords: *adulthood, adult, adult learner, adult learning, countries of Central and Eastern Europe.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Система освіти України перебуває на стадії активного реформування та входження в єдиний світовий освітній простір. Цьому сприяє врегулювання законодавчої бази, розвиток педагогічної теорії та практики, активне застосування цінного педагогічного досвіду провідних країн світу. Останнім часом, в Україні все більшої популярності набуває освіта дорослих. Доросле населення української держави переконується, що здобута в юності освіта, чи вища, чи технічна, сьогодні не задовольняє їхні потреби. Перебудова української економіки, політики, оновлення та переосмислення культурних цінностей, інформаційно-технічний прорив переконали українців у необхідності навчання впродовж життя. Разом з тим, такий активний процес становлення

та розвитку системи освіти дорослих потребує ґрунтовного теоретичного обґрунтування з урахуванням досвіду провідних країн Європи.

Для визначення та розуміння поняття «освіта дорослих» необхідним є аналіз понять «дорослість» та «доросла людина», котрі виступають його онтологічним фундаментом і визначають його дисциплінарну ідентичність.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питаннями освіти дорослих, зокрема визначенням поняття «дорослість» переймалися учені з різних країн, зокрема Дж. Адамс-Вебер, О. Бодальов, А. Гордон, Х. Джоунс, С. Змійов, А. Маслоу, В. Пуцов, В. Семиченко, Е. Торндайк. У працях Ю. Александрова, Л. Сігаєвої, Л. Лук'янової проаналізовано підходи до визначення понять «дорослість» та «доросла людина» у різних країнах світу, зокрема в Україні, Великобританії, Франції, США.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим у вітчизняній науковій літературі недостатньо висвітленими залишаються підходи до визначення та формулювання означених понять в країнах Центральної та Східної Європи.

Метою статті є визначення підходів до поняття «дорослість» у педагогічній теорії й нормативно-правових документах країнах Центральної та Східної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі вивчення науково-педагогічних джерел встановлено, що поняття «дорослість» можна охарактеризувати з декількох точок зору:

- соціальної і юридичної позицій – як можливість дотримуватись норм і правил соціального життя, обіймати певні статусні посади, демонструвати рівень своїх соціальних досягнень (освіта, професія, участь у соціальних інституціях тощо), нести відповідальність за власні рішення та вчинки;
- психологічної – урахування власного ставлення людини до віку, усвідомлення власної приналежності до певної вікової категорії.

Розглядаючи загальносвітові нормативно-правові акти, слід відзначити, що на генеральній сесії ЮНЕСКО 1976 р. у Найробі було у соціальному аспекті визначено поняття «доросла людина», як будь-яка людина, що визнана дорослою у тому суспільстві до якого вона належить [21].

Розглянемо визначення понять «дорослість» та «доросла людина» у різних країнах Центральної та Східної Європи.

Установлено, що в *Німеччині* розрізняють біолого-медичні, юридичні та політичні ступені дорослості людини, а також філософські, соціологічні та педагогічні. Відповідно до певної точки зору і визначається поняття «доросла людина».

Варто наголосити на тому, що, як зазначає німецький науковець С. Лерч, у межах освітніх дискусій у Німеччині термін «доросла людина» майже не розглядається [7]. Д. Каде пояснює це тим, що визначення даної дефініції не «стимулює формування теорії, а також не сприяє інноваційним емпіричним дослідженням» [6, с. 403]. Таким чином, німецька педагогічна думка щодо визначення поняття «дорослість» спирається на міжнародні та федеративні нормативно-правові акти.

У Німеччині дорослими є люди, старші за юнацький вік, біологічним синонімом дорослості вважають час статевої зрілості. Разом з тим, у німецькому суспільстві передбачається, що дорослою можна вважати людину, яка отримала необхідні навички та знання, котрі дозволяють їй самостійно та відповідально приймати необхідні для життя рішення [3].

У німецькому законодавстві визначено, що дорослі отримують більше прав та обов'язків у порівнянні з підлітками (керування автомобілем, вживання алкоголю, паління, виїзд за кордон, франчайзинг, шлюб та інші). Більшість із цих прав людина отримує у вісімнадцятирічному віці, коли здобуває повну працездатність, а також деякі інші права, наприклад, вільне проживання та повне виборче право. Разом з тим, особи, що не досягли 21 року, ще не розглядаються як дорослі, тобто німецьке законодавство

підтримує думку про те, що процес їх зрілості ще не завершений. У соціальному праві Німеччини (SGB VIII) визначено, що молода особа – це людина, яка перебуває у віці від 18 до 27 років [13].

Разом із тим встановлено, що німецькі дослідники (С. Лерч, Д. Каде, Х. Меулманн, Р. Тіппелт та інші) звертаються до психологічного та педагогічного розуміння поняття «дорослість». Зокрема, особлива увага приділена визначенню межі між юністю та дорослим віком. Так, Х. Меулманн зазначає, що розмежування між цими періодами залишається досить поверхневим, тому що навіть ті, хто не вступає в професію або не заводять свою сім'ю, стають дорослими. Дослідник зазначає, що ознаками дорослої людини є досягнення певного розвитку особистості, які він розглядає у три етапи: усвідомлення власного «Я», своєї ідентичності, самовідображення чи самозрозуміння; участь у таких сферах життя як трудова діяльність, сімейне життя, соціальна активність; визнання досягнення дорослого віку державою та суспільством. Перехід від юності до дорослості, на думку науковця, займає період життя людини від 16 до 30 років. Х. Меулманн називає вік 30 років верхньою межею молодості, останнім закликом до переходу на доросле життя [9].

Згідно законодавства *Австрії* дорослою вважається людина, яка досягла 18 років. Але, варто зауважити, що офіційно встановлений вік «дорослості» змінювався впродовж ХХ століття. Так, у 1919 р. згідно із Загальним цивільним кодексом (*Allgemeinen Bürgerlichen Gesetzbuch*) дорослою вважалась людина, яка досягла 21 року, а от у 1973 році – вже 19-річна особа [17].

Установлено, що до 1848 року у *Швейцарії* вік дорослості або виборчих прав співпадав з віком, коли громадянин вважався здатним до військової служби. Оскільки Швейцарія має децентралізований тип управління, то у різних кантонах було визначено різні вікові межі – від 14 до 18 років. Але з 1 січня 1995 року у Швейцарії було стандартизовано вік дорослості.

Відповідно до цивільного кодексу Швейцарії кожен громадянин вважається дорослим по досягненню 18 років.

У Польщі дослідники визначають поняття «дорослість» з точки зору власних наукових дисциплін і відповідно використовують біологічні, соціальні, психологічні, правові та інші, не завжди сумісні показники дорослості.

Значна група польських андрагогів визначила доросле життя як соціальний стан людини. Вони намагалися описати доросле життя через характеристики діяльності людини в особливо важливих сферах суспільного життя, котрі можуть визначити їхнє місце в різних масштабах соціальної диференціації. Зміст та характер роботи, сімейні обов'язки та батьківські ролі, кількість і структура вільного часу, прагнення та стиль життя вважаються особливо важливими показниками освітньої діяльності дорослих.

У словнику польської мови зазначено, що дорослий – це особа, яка досягла відповідного віку та рівня розвитку [12]. Тобто доросла людина – це той, хто досягає фізичної зрілості та віку 18 років [11]. Таке розуміння дорослого віку прийнято андрагогами Польщі.

З такими віковими межами погоджується і польське законодавство. Так, національне законодавство Польщі, визначає, що вік вступу до дорослого життя становить 18 років.

Незважаючи на досить чіткі вікові визначення дорослого віку, в польській педагогічній думці розвивається наукова дискусія щодо типологічного способу розуміння дорослості. Так, дорослішання являє собою набір людських рис і якостей, які визнаються нормативно. Іншими словами, дорослішання є позитивно оціненим і бажаним етапом особистості та соціального розвитку людини, який якісно відрізняється від попередньої стадії.

Найбільш елементарною шкалою людського розвитку визнана біологічна шкала. Обсяг соціальних завдань, що виникають внаслідок

виконання ролей завдяки своєму розташуванню в соціальній структурі, пов'язаний із кожною фазою біологічного віку. Проходячи наступні етапи біологічного циклу, постійно накопичуючи новий досвід, пов'язаний із залученням та виконанням послідовних соціальних ролей, люди асимілюють нові цінності, змінюють ставлення, переглядають прагнення та висувають перед собою нові цілі. Тобто вони зазнають адекватних психічних змін. Таким чином, дорослішання – це поєднання фізичних, соціальних та психологічних змін, які, охоплюючи весь життєвий цикл, визначають хід кожної окремої біографії.

Об'єднавши свій курс відповідно до визнаної соціокультурної моделі дорослості, суспільство стабілізує наступність між поколіннями і зміцнює існуючий системний порядок [2]. Таким чином, дорослість не є особистою метою, вона є невід'ємною властивістю соціальної системи, нормативної соціально-культурної конструкції.

Приведений аргумент підкреслює мінливий, історичний характер дорослості, обумовлений матеріально-економічними, соціальними та політичними умовами колективного життя. Він указує на нормативний характер конструкції дорослого віку, що робить статус дорослої людини джерелом очікувань для людей, які його мають, і можуть впливати на її поведінку.

На основі польської андрагогіки концепція дорослого віку, заснована на етиці прямолінійності, запропонована Р. Урбанським-Коржа, мала конструктивістський характер. Ґрунтуючись на знаннях у галузі психології розвитку, він стверджував, що розвиток дорослої людини проходить декілька стадій і спрямований на досягнення дорослого життя. Оскільки жодна з прийнятих шкал не мала остаточної точки, доросле життя розглядалося як нездійсненна мета, до якої хтось міг би наблизитися, але ніколи не зміг досягти. Таким чином, зрозуміло, що дорослість була ідеалом розвитку,

здатним породжувати мотивацію та спрямовувати зусилля дорослих на освіту [16].

Варто зазначити, що окремо в польській педагогіці розглядають поняття «дорослий учень» – це дорослий, який підпорядковується організованій взаємодії і усвідомлено ускладнює навчання за допомогою різних джерел знань [15].

Дослідник наводить характеристику дорослого учня, а саме: у нього досить візуальної психіки, що він може піддаватися свідомому та навмисному «освітньому впливу»; здатний функціонувати у всіх соціальних ролях, вивчає інформацію та навички, необхідні для правильного вирішення життєвих проблем; виконує професійну роботу, має психічний та фізичний розвиток; має життєвий досвід, йому виповнилося 18 років, і він характеризується серйозним і відповідальним ставленням до життя, внутрішньою рівновагою, пробудженою потребою до незалежності та високою стійкістю до труднощів у житті [15].

Установлено, що поняття «дорослість» розглядається в Польщі також із соціологічної, психологічної та біологічної точок зору. Так, дорослі з точки зору соціології мають два виміри: об'єктивний вимір – це соціальна норма і форма людського життя, визначена хронологічними межами (прийняття їх як формально-правових норм); суб'єктивний вимір, який виражається в досвіді особи, яка під впливом особистих або соціальних подій сприймає себе як дорослу людину за зовнішніми нормами, приписаними до цієї фази життя, реалізуючи конкретний шаблон [8].

З біологічної та психологічної точки зору, дорослішання – це частина життєвого циклу особи, яка після періоду росту та біологічного дозрівання організму входить до виконання всіх життєвих функцій життя. Зазначений період охоплює від 18 до 22 років (процес дозрівання до дорослого віку). Дорослі – це категорія, закріплена в людській культурі та цивілізації, тоді як зрілість – це поняття, що належить до світу природи [14].

Болгарський дослідник та педагог Ч. Катански зазначає, що з позиції андрагогіки дорослі люди володіють найбільш унікальною характеристикою серед учнів – зрілістю. Він стверджує, що зрілість дорослих зводиться до таких особливостей, як: нормальний загальний (соматичний та психічний) розвиток, сформований інтелект та особистість, соціально значущий статус тощо. Разом з тим, усі ці характеристики підкріплюються публічно визнаними соціальними та громадянськими правами й обов'язками, наприклад, правом голосу, кримінальною відповідальністю та іншими [19].

Болгарські учені характеризують період дорослого життя людини зміною її провідної діяльності. Так, у дитинстві – це гра, а під час підліткового віку та ранньої юності – навчання, а на наступному етапі – етапі дорослості – трудова діяльність. У процесі трудової діяльності, що здійснюється переважно в межах тієї чи іншої професії, доросла людина формується як особистість і набуває соціальної автономії, економічної незалежності, соціального статусу та певного ступеню самооцінки.

Установлено, що такі особливості дорослих людей безпосередньо впливають на організацію їхнього навчання, що повинно відбутися в так званій андрагогічній ситуації [19]. Андрагогічна ситуація являє собою поєднання навмисних і цілеспрямованих, організованих умов – середовища навчання, зворотного зв'язку, спілкування та взаємодії учасників навчального процесу, які відповідають різним навчальним ситуаціям, пов'язані між собою, або виникають безпосередньо через особливості дорослих учнів. Андрагогічна ситуація є необхідною для навчання дорослих, так само як є і необхідною педагогічна ситуація для виховання дітей та молоді.

У педагогічній літературі *Румунії* зазначається, що поняття «дорослий учень», незалежно від типу навчання, лежить в основі комплексу освітніх зв'язків, які дозволяють йому асимілювати знання, застосовувати їх на практиці, реструктурувати свій інформаційний багаж, поліпшити свій спосіб

життя, розвивати всі аспекти своєї особистості: інтелектуальну, моральну, професійну, соціальну та ін. [1].

Разом з тим зазначено, що дорослі мають можливість керувати власними вчинками і брати на себе відповідальність за власні рішення. Це аргумент для диференціації дорослої педагогіки від шкільної педагогіки, диференціації відповідно до норм, що регулюють навчальні дії в цілому, відповідно до принципів навчання дорослих.

Чеські дослідники поділяють думку інших європейських науковців та визнають, що формальне дорослішання людина досягає у віці 18 років. Разом з тим, зазначено, що з психологічної точки зору, дорослішання здебільшого пов'язано із зрілістю в психосоціальной сфері, і більшість людей досягає його значно пізніше (зазвичай вік соціальной зрілості становить близько 20-25 років). М. Петеркова говорить, що дорослий вік, як правило, ділиться на три стадії: молодший дорослий (до 30 років), середній (до 45 років) та старший (до 60 років) [10].

У чеській педагогічній літературі зауважено, що початок зрілості характеризується піком фізичної сили та творчості, поступовим підвищенням рівня психосоціальных навичок, підвищенням здатності до відповідальної та етичної поведінки, стабілізацією особистого ставлення до життя [4].

Серед основних аспектів життя дорослої людини науковці виділяють створення сім'ї та вступ до трудової діяльності. Разом з тим, встановлено, що лейтмотивом життя людей із низьким рівнем освіти є проблеми забезпечення засобів до існування, а для людей з вищою освітою превалює необхідність самореалізації, використання та удосконалення своїх навичок, творча діяльність [5].

Українське законодавство визнає дорослою людину, котрій виповнилось 18 років. Разом з тим, вітчизняні педагоги, як і педагоги з Центральної та Східної Європи, розглядають поняття «доросла людина» з декількох точок зору (соціальной, психологічна, біологічна та інші). Так, за

критерієм часу Б. Ананьєв вважає дорослою людину віком від 21 до 65 років, натомість Ю. Кулюткин – від 16 до 70, а от дослідниця О. Степанова – від 18 до 40 років [20]. Такі розбіжності у вікових періодах дорослості можна пояснити тим, що процес дорослішання обумовлений різними чинниками: освітнім рівнем, соціально-економічним статусом, специфікою професійної діяльності тощо. В. Слободчиков та Г. Цукерман вважають, що суть першого ступеня дорослості (17-42 роки) полягає в індивідуалізації системи суспільних цінностей та ідеалів відповідно особистісної позиції людини, яка стає суб'єктом суспільних відносин. Кінцева стадія (після 39 років) – універсалізація – розглядається як потенційна можливість досягнення найвищого духовного розвитку, входження в простір загально- та надлюдських, екзистенційних цінностей. Періоди дорослості більш наочно представлено за допомогою рисунку 1.

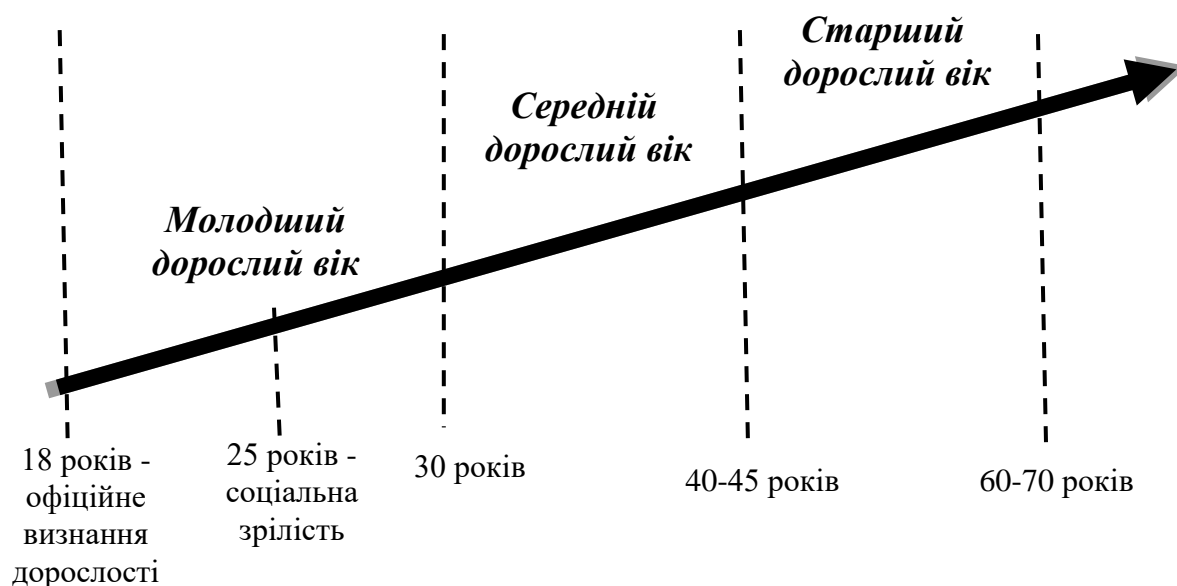

Рис. 1 Стадії дорослості

У свою чергу Ю. Александров виділяє багато ознак дорослості: новий характер розвитку, який меншою мірою залежить від фізичного зростання та когнітивного удосконалення; здатність реагувати на зміни та успішно

приспосовуватися до нових умов, позитивно розв'язувати суперечності та усувати труднощі; подолання залежності та здатність брати відповідальність за себе й за інших; деякі риси характеру (твердість, розсудливість, надійність, чесність тощо); соціальні та культурні орієнтири (ролі, ставлення) для визначення успішності розвитку [18].

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури та нормативно-правових актів країн Центральної та Східної Європи дав підстави стверджувати, що вказати точні межі періоду дорослості досить складно. Це пояснюється тим, що дорослою вважається людина, котра не лише досягла певного біологічного віку, а й зазнала змін у способах мислення, поведінці, має певні чіткі цілі та установки, певний життєвий досвід та бере участь у трудовій діяльності й соціальному житті. Тобто серед провідних показників досягнення дорослості європейські дослідники визначають: біологічний вік; психологічну, фізичну та соціальну зрілість; громадянську дієздатність, що визнана державою й суспільством; залучення до трудової діяльності.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Узагальнюючи погляди науковців можна зробити висновок, що з точки зору андрагогіки дорослою є людина, яка досягла фізіологічної, психологічної і соціальної зрілості, має певний життєвий досвід, усвідомлює власне «Я» та свою ідентичність, бере участь у таких сферах життя як трудова діяльність, сімейне життя, соціальна активність. Серед перспектив подальших досліджень варто назвати здійснення порівняльно-педагогічного аналізу особливостей навчання дорослих у країнах Європи та в Україні, а також проведення ретроспективного аналізу розвитку освіти дорослих.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Davies Patricia Pedagogy – «The Science of Education» – a speculative analysis of the concept // *Journal Plus Education*. Arad., Vol VI (2010), No. 2, pp. 15 – 24
2. Hajduk E. *Kulturowe wyznaczniki biegu życia*. Warszawa: Wydawnictwo Żak, 2001. 199 s.

REFERENCES

1. Davies Patricia Pedagogy – «The Science of Education» – a speculative analysis of the concept (2010) // *Journal Plus Education*. Arad., Vol VI, No. 2, pp. 15 – 24
2. Hajduk, E. (2001) *Kulturowe wyznaczniki biegu życia* [Cultural determinants of the course of life]. Warszawa: Wydawnictwo Żak.

3. Harney K. *Erwachsener // Wörterbuch Erwachsenenpädagogik*. Heilbrunn, 2001. 98 s.
4. Hartl P., Hartlová H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. 1. vyd. 776 s.
5. Histone M., Stroebe W. *Sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. 1. vyd. 324 s.
6. Kade J. *Erwachsene // Handbuch Sozialarbeit, Sozialpädagogik*. München, 2005. s. 403–410
7. Lerch S. *Erwachsenes Leben als Lernen Eine Analyse bildungspolitischer Dokumente // Magazin thema forum*, 2013. T. IV. s. 33-36
8. Matlakiewicz A., Solarczyk-Szwec H., *Dorośli uczą się inaczej*. Toruń, 2005. 260 s.
9. Meulemann H. *Ankunft im Erwachsenenleben. Identitätsfindung und Identitätswahrung in der Erfolgsdeutung einer Kohorte ehemaliger Gymnasiasten von der Jugend bis zur Lebensmitte // ZSE : Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation*. Gießen, 2001. № 1. S. 45-59
10. Peterková M. *Období dospělosti*. Elektronický zdroj. Režim dostupnosti: <http://www.psychotesty.psych.cz/pdf/pdf-tpsych-dospelost.pdf>
11. Pietrasiński Z. *Rozwój człowieka dorosłego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1990. 187 s.
12. *Słownik języka polskiego PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. Wydania III. 1360 s.
13. *Sozialgesetzbuch (SGB) – Achtes Buch (VIII). Kinder- und Jugendhilfe - (Artikel 1 des Gesetzes v. 26. Juni 1990, BGBl. I S. 1163) § 7 Begriffsbestimmungen*. Elektronický zdroj. Režim dostupnosti: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/_7.html
14. Szarota Z. *W poszukiwaniu tożsamości andragogiki – próba organizacji wiodących pojęć oświaty dorosłych // Stan i perspektywy rozwoju refleksji nad edukacją dorosłych*. Radom, 2007. S. 56 - 64
15. Urbańczyk F. *Dydaktyka dorosłych*. Wrocław: Ossolineum, 1973. 511 s.
16. Urbański-Korż R. *Etyka prostomyślności jako aksjologiczna oferta andragogiki // Kompetencje społeczne dorosłych*. Poznań–Toruń: Edytor, 2000. 231 s.
17. *Volljährigkeit – Definition gemäß § 2 BGB und die Bedeutung im Strafrecht*. 199 s. (in Polish)
3. Harney, K. (2001) *Erwachsener [Adult]*. In: *Wörterbuch Erwachsenenpädagogik*, Heilbrunn, S. 98 (in German)
4. Hartl, P., Hartlová, H. (2000) *Psychologický slovník [Psychological Dictionary]*. Praha: Portál. 1. vyd. 776 s. (in Czech)
5. Histone, M., Stroebe, W. (2006) *Sociální psychologie [Social psychology]*. Praha: Portál. 1. vyd. 324 s. (in Czech)
6. Kade, J. (2005) *Erwachsene [Adults]*. In: *Handbuch Sozialarbeit, Sozialpädagogik*. München, S. 403–410 (in German)
7. Lerch, S. (2013) *Erwachsenes Leben als Lernen Eine Analyse bildungspolitischer Dokumente [Adult life as learning An analysis of education policy documents]*. In: *Magazin thema forum*, T.IV s. 33-36 (in German)
8. Matlakiewicz, A., Solarczyk-Szwec, H. (2005) *Dorośli uczą się inaczej [Adults learn differently]*. Toruń. 260 s. (in Polish)
9. Meulemann Heiner *Ankunft im Erwachsenenleben. Identitätsfindung und Identitätswahrung in der Erfolgsdeutung einer Kohorte ehemaliger Gymnasiasten von der Jugend bis zur Lebensmitte (2001) [Meulemann Heiner arrival in adult life. Identity finding and identity preservation in the success interpretation of a cohort of former high school students from youth to middle of life] // ZSE : Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation*. S. 45-59 (in German)
10. Peterková, M. *Období dospělosti [Adulthood]*. Retrieved from: <http://www.psychotesty.psych.cz/pdf/pdf-tpsych-dospelost.pdf> (in Czech)
11. Pietrasiński, Z. (1997) *Rozwój człowieka dorosłego [The development of an adult man]*. Warszawa: Wiedza Powszechna. 187 s. (in Polish)
12. *Słownik języka polskiego PWN (2007) [Dictionary of the Polish language]*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. Wydania III. 1360 s. (in Polish)
13. *Sozialgesetzbuch (SGB) - Achtes Buch (VIII) - Kinder- und Jugendhilfe [Social Code (SGB) - Eighth Book (VIII) - Child and Youth Services] (Artikel 1 des Gesetzes v. 26. Juni*

Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.juraforum.de/lexikon/volljaehrigkeit>

18. Александров Ю. В. Психологія розвитку : Навчальний посібник Х. : ФОП Панов А.М., 2015. 345 с.

19. Катански Ч. Андрагогически подход към качеството и ефективността на професионалното обучение на възрастни (ретроспективно изследване) // *Bulgarian Journal of Science and Education Policy (BJSEP)*, Volume 3, Number 1, 2009. с. 68 – 94

20. Лук'янова Л. Б. Дорослість як базова категорія андрагогіки // *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 2010. Вип. 2. с. 20-29

21. Рекомендация о развитии образования взрослых, принятая Генеральной конференцией на ее 19-й сессии, Найроби, 26 ноября 1976 г. Париж: ЮНЕСКО, 1976.

1990, BGBl. I S. 1163) § 7 Begriffsbestimmungen. Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/___7.html (in German)

14. Szarota, Z. (2007) W poszukiwaniu tożsamości andragogiki – próba organizacji wiodących pojęć oświaty dorosłych [In search of the identity of andragogy - an attempt to organize leading concepts of adult education] // *Stan i perspektywy rozwoju refleksji nad edukacją dorosłych*. Radom. S. 56 – 64 (in Polish)

15. Urbańczyk, F. (1973) *Dydaktyka dorosłych*. Wrocław: Ossolineum. 511 s. (in Polish)

16. Urbański-Korż, R. (2000) Etyka prostomyślności jako aksjologiczna oferta andragogiki [Ethics of pure-mindedness as an axiological offer of andragogy] // *Kompetencje społeczne dorosłych*. Poznań–Toruń: Edytor. 231 s. (in Polish)

17. *Volljährigkeit - Definition gemäß § 2 BGB und die Bedeutung im Strafrecht* [Age of majority - definition according to § 2 BGB and the meaning in the criminal law]. Retrieved from: <https://www.juraforum.de/lexikon/volljaehrigkeit> (in German)

18. Aleksandrov, Yu. V. (2015) *Psykholohiia rozvytku* [Psychology of development]. Kharkiv: FOP Panov A.M. 345 s. (in Ukrainian)

19. Katanski, Ch. (2009) *Andragogicheski podhod k'm kachestvoto i effektivnostta na profesionalnoto obuchenie na v'zrastni (retrospektivno izsledvane)* [An Andragogical Approach to the Quality and Efficiency of Adult Vocational Training (Retrospective Study)] // *Bulgarian Journal of Science and Education Policy (BJSEP)*, Volume 3, Number 1. с. 68 – 94 (in Bulgarian)

20. Luk'yanova, L.B. (2010) Doroslist yak bazova kategoriya andragogiky [Adolescence as the basic category of androgology] // *Osvita doroslyx: teoriya, dosvid, perspektyvy*. Vyp. 2. s. 20-29 (in Ukrainian)

21. *Rekomendatsyia o razvytyy obrazovaniya vzroslykh, pryniataia Heneralnoi konferentsyei na ee 19-i sessyy* [Recommendation on the Development of

Adult Education adopted by the General Conference at its 19th session] Nairobi, 26 noiabria 1976 h. Paryzh: YuNESKO. (in Russian)

Інформація про автора:

Боярська-Хоменко Анна Володимирівна:
ORCID: 0000-0002-1818-3074; кандидат педагогічних наук, докторант кафедри початкової, дошкільної та професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61000
e-mail: annaboyarskahomenko@gmail.com

Information about the author:

Boiarska-Khomenko Anna Volodymyrivna:
ORCID: 0000-0002-1818-3074; PhD in Pedagogy, doctoral student of the Department of Preschool, Elementary and Vocational Education of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61000
e-mail: annaboyarskahomenko@gmail.com

Цитуйте цю статтю як: Боярська-Хоменко А. В. Визначення поняття «дорослість» у країнах Центральної та Східної Європи // Теорія та методика навчання та виховання. 2018. № 44. С. 29-43. doi.org/10.5281/zenodo.1410184

Дата надходження статті до редакції: 07.05.2018
Стаття прийнята до друку: 21.05.2018